

พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนบ่อพันขัน 2490 - 2567

Historical Development of the Bo Phan Khan Community, (1947 - 2024)

ปริญ รสจันทร์

มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด

Parin Rosjan

Roi Et Rajabhat University, Thailand

Email: parin1012522@gmail.com

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนบ่อพันขันระหว่างพุทธศักราช 2490 - 2567 ประกอบด้วยการศึกษาสภาพชุมชนบ่อพันขันก่อนการสร้างอ่างเก็บน้ำ ศึกษาผลกระทบจากการสร้างอ่างเก็บน้ำบ่อพันขัน และศึกษาวิธีการฟื้นฟูชุมชนบ่อพันขัน โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วยการศึกษาเอกสารตามวิธีการทางประวัติศาสตร์ การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสังเกตการณ์ภาคสนาม มีเครื่องมือในการเก็บข้อมูลประกอบด้วยแบบบันทึกข้อมูล และแบบสัมภาษณ์ การวิเคราะห์ข้อมูลประกอบด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา การวิเคราะห์เชิงพรรณนา และการวิเคราะห์เปรียบเทียบ ผลการวิจัยพบว่า ชุมชนบ่อพันขันมีความเปลี่ยนแปลง 3 ช่วงเวลาสำคัญคือ 1) ยุคคนต้มเกลือแห่งบ่อพันขัน พุทธศักราช 2490 - 2524 ซึ่งเกลือเป็นที่ต้องการของชุมชนต่าง ๆ เป็นอย่างยิ่งเพราะเป็นทรัพยากรสำคัญของสังคมแบบผลิตเพื่อยังชีพ 2) ยุคแห่งการสูญสลายของชุมชนบ่อพันขันพุทธศักราช 2524 - 2539 อันเป็นช่วงเวลาที่ชุมชนต้องเผชิญหน้ากับความเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากนโยบายรัฐที่เปลี่ยนพื้นที่การผลิตเกลือให้กลายเป็นอ่างเก็บน้ำเพื่อการเกษตรกรรม การพัฒนาส่งผลให้วิถีชีวิตของผู้คนต้องมีต้นทุนค่าใช้จ่ายมากขึ้นจึงเกิดเคลื่อนย้ายจากหมู่บ้านไปสู่เมืองใหญ่ และ 3) ยุคแห่งการฟื้นฟูบ่อพันขันพุทธศักราช 2539 - 2567 ซึ่งผู้คนพยายามฟื้นฟูความเป็นชุมชนให้กลับคืนมาด้วยการฟื้นฟูความศรัทธาในเจ้าปู่ผ่านที่เป็นอารักษ์ในพื้นที่ ผลการวิจัยพบว่าชีวิตของชาวบ่อพันขันเป็นการดิ้นรนอย่างยืดยุ่นเพื่อความอยู่รอด โดยปรับตัวตามพลังหลักสามประการ คือ พลังธรรมชาติ พลังจากรัฐ และพลังจากทุนนิยม ในยุคการผลิตเกลือก่อนปี 2524 ผู้คนพึ่งพาอาศัยกันเพื่อรับมือกับธรรมชาติ เมื่อสร้างอ่างเก็บน้ำ พลังจากรัฐและทุนนิยมทำให้หลายครัวเรือนต้องย้ายไปทำงานที่อื่น และในช่วงวิกฤตเศรษฐกิจปี 2540 ผู้คนกลับมาพึ่งพาพลังของท้องถิ่นและฟื้นฟูชุมชนผ่านความเชื่อและการช่วยเหลือกัน การปรับตัวของชาวบ่อพันขันจึงเน้นความยืดหยุ่นและการสร้างพลังชุมชน

คำสำคัญ: บ่อพันขัน; ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น; พัฒนาการทางประวัติศาสตร์; ความเปลี่ยนแปลง

Abstract

This research aims to analyze the historical development of the Bo Phan Khan community from 1947 to 2024. It includes studying the state of the Bo Phan Khan community before the construction of the reservoir, examining the impacts of the Bo Phan Khan reservoir's construction, and exploring the methods for revitalizing the Bo Phan Khan community. The research employs qualitative methods, comprising document analysis following historical methodologies, in-depth interviews, and field observations. Data collection tools include data recording forms and interview guides. Data analysis involves content analysis, descriptive analysis, and comparative analysis. The research findings reveal three significant periods of change for the Bo Phan Khan community: The Era of Salt Boiling at Bo Phan Khan (1947 - 1981) During this period, salt was in high demand by various communities as it was a crucial resource for a subsistence-based society. The Era of the Community's Decline (1981 - 1996) This period marked the community's confrontation with changes due to state policies transforming salt production areas into a reservoir for agricultural purposes. The development led to increased living costs, prompting a wave of migration from the village to larger cities. The Era of Revitalization (1996 - 2024) During this time, efforts were made to restore the community by reviving faith in the local guardian spirit, Chao Pu Phan, who is revered in the area. The research concludes that the lives of Bo Phan Khan residents exhibit flexible resilience for survival, adapting to three main forces: natural forces, state power, and capitalist influences. In the pre-1981 salt production era, people relied on each other to cope with nature. Following the reservoir's construction, state power and capitalism forced many households to relocate for work. During the 1997 economic crisis, people turned to local power, reviving the community through beliefs and mutual support. Thus, the adaptability of Bo Phan Khan residents emphasizes flexibility and community empowerment.

Keywords: Bo Phan Khan; Local History; Historical Development; Change.

บทนำ

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมีประโยชน์หลายด้าน เช่น การสร้างความมั่นใจและเสริมสร้างความรักความภาคภูมิใจในชุมชน และที่สำคัญคือเป็นเครื่องมือในการรื้อฟื้นความสัมพันธ์ของชุมชนที่เคยแนบแน่นให้กลับคืนมาเพื่อเป็นพลังของท้องถิ่นในการก้าวสู่นาคตอย่างมั่นคง การนำประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมาใช้เป็นแกนเนื้อหาสำคัญในการสร้างตลาดวัฒนธรรมและการใช้ทุนทางวัฒนธรรม (Cultural Capital) เป็นกลยุทธ์ที่มีศักยภาพในการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยผสมผสานความเป็นมาและทรัพยากรทางวัฒนธรรมในท้องถิ่นเข้ากับการพัฒนาเศรษฐกิจ เพื่อให้เกิดการเจริญเติบโตทั้งในด้านสังคมและเศรษฐกิจอย่างสมดุลและยั่งยืน ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจึงไม่เพียงช่วยอนุรักษ์และสืบสานวัฒนธรรมท้องถิ่น แต่ยังเป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนให้สามารถพึ่งพาตนเองได้และมีความมั่นคงในระยะยาว จากเรื่องราวที่บ่งชี้ถึงความสามารถในการปรับตัวของผู้คนในท้องถิ่นต่าง ๆ เพื่อรับมือกับความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ และความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม (สีลาภรณ์ บัวสาย, 2547: 14 -15)

นอกจากนี้ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นยังเป็นเรื่องราวของความเปลี่ยนแปลงในแต่ละพื้นที่ตามมิติเวลา หมายถึงช่วงเวลาแห่งความเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตของผู้คนในท้องถิ่นจากปัจจัยต่าง ๆ ตลอดจนผลกระทบจากความเปลี่ยนแปลงนั้น ๆ ซึ่งสะท้อนให้เห็นความพยายามคงตัวตนของคนในท้องถิ่นด้วยการเอาตัวรอดผ่านความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ จนพบภาพรวมของรูปแบบชีวิต กลยุทธ์และวิธีการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงที่ไม่หยุดนิ่ง ของคนในท้องถิ่น (ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. 2554 : 109 - 117)

บ่อพันขัน ตำบลเด่นราษฎร์ อำเภอนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด คือตัวอย่างของพื้นที่แห่งความเปลี่ยนแปลงดังที่กล่าวมาในข้างต้น ซึ่งในอดีตราว 120 ปีที่ผ่านมาบ่อพันขันเคยเป็นที่รู้จักในฐานะชุมชนผลิตเกลือแหล่งใหญ่ของทุ่งกุลาร้องไห้ในขอบเขตของเมืองศรีภูมิ หรือเมืองสุวรรณภูมิในระบบการปกครองแบบพื้นเมืองที่มีคณะอาญา 4 ประกอบด้วยเจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ และราชบุตร เป็นผู้ปกครองเมือง ต่อมาในราว พุทธศักราช 2451 บ่อพันขันได้อยู่ในการปกครองของอำเภอนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ด จนถึง พุทธศักราช 2550 ทางกรมจิงโอนพื้นที่บ่อพันขันให้อยู่ในการปกครองของอำเภอนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด อย่างไรก็ตามนอกจากความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองแล้ว ชุมชนบ่อพันขันยังมีความเปลี่ยนแปลงทางสิ่งแวดล้อมขนาดใหญ่ในช่วงพุทธศักราช 2524 รัฐบาลได้เปลี่ยนพื้นที่ทำเกลือของท้องถิ่น ให้กลายเป็นอ่างเก็บน้ำเพื่อการเกษตรกรรมตามวิถีของการพัฒนาในช่วงสงครามเย็นที่นโยบายเปลี่ยนแปลงทุ่งกุลาร้องไห้ให้เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของทุนนิยมโลก อย่างไรก็ตามในปัจจุบันกลับมีกระแสการฟื้นฟูบ่อพันขันให้เป็นที่รับรู้ในฐานะของชุมชนต้มเกลือที่มีความสำคัญมาแต่ครั้งก่อนประวัติศาสตร์ โดยมีการสร้างแหล่งเรียนรู้ที่วัดเกาะบ่อพันขันรัตนโสภณ (ปริญ รสจันทร์, 2567: 63 – 74)

จากการศึกษาทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง พบว่าตลอดระยะเวลากว่า 70 ปีที่ผ่านมา ชุมชนในอีสานได้เผชิญกับการเปลี่ยนแปลงที่หลากหลาย นับตั้งแต่ช่วงเวลาของสงครามเย็นที่การพัฒนาจากภาครัฐได้เข้าไปปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตจนเกิดการอพยพโยกย้ายไปทำงานต่างถิ่น และต่อมาจึงถูกผลักดันให้วนกลับคืนสู่บ้านเกิดเมื่อประเทศไทยประสบวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจต้มยำกุ้ง ซึ่งจากวิกฤตดังกล่าวได้เร่งให้สังคมอีสานเปลี่ยนผ่านจากสังคมชาวนาที่มุ่งเน้นการผลิตเพื่อยังชีพ สู่สังคมของผู้ประกอบการที่มุ่งเน้นการผลิตเพื่อจำหน่าย คิดเรื่องการลงทุน กำไร การขาดทุน (อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2559: 37-68)

นอกจากนี้ ความเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมย่อมส่งผลต่อวิถีชีวิตคนในท้องถิ่นอย่างมีอาจหลีกเลี่ยงได้ ดังแนวคิดเรื่องภูมิวัฒนธรรม (Cultural Landscape) ของศรีศักร วัลลิโภดม อธิบายว่าสภาพแวดล้อมมีความเชื่อมโยงกับชีวิตและวัฒนธรรมของมนุษย์ ซึ่งเมื่อสภาพธรรมชาติเปลี่ยนแปลงไปย่อมส่งผลถึงวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของผู้คนที่ต้องปรับตัวตามไปด้วย และการพึ่งพาอาศัยกันจนกลายเป็นชุมชนถือเป็นการปรับตัวอย่างหนึ่ง ดังนั้นในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจึงต้องมีเรื่องราวความสัมพันธ์ของคนกับธรรมชาติ และความสัมพันธ์ของผู้คนว่าอยู่ร่วมกันมาอย่างไร ตลอดจนความสัมพันธ์ของคนต่อสิ่งเหนือธรรมชาติที่เป็นอำนาจอำนาจให้คน

ในท้องถิ่นอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข สิ่งเหล่านี้ถือเป็นหัวใจสำคัญของชุมชน (ศรีศักร วัลลิโภดม, วัลย์ลักษณ์ ทรงศิริ. 2557 : 7-18)

อย่างไรก็ดี ความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ล้วนเกิดขึ้นและสลับไหลอย่างต่อเนื่อง ซึ่งต้องใช้การศึกษาวิจัยเพื่อวิเคราะห์มิติเวลาเพื่อค้นหาความแตกต่างของแต่ละยุคสมัย เพราะในโลกแห่งความเป็นจริงไม่มีการยืมยืมให้ สัญญาณว่ายุคสมัยใหม่ได้เริ่มต้นขึ้นแล้ว พัฒนาการทุกอย่างล้วนคลี่คลายอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นนักประวัติศาสตร์จึงมีหน้าที่สร้างเวลามิติเวลาให้กับอดีต ดังที่ แคทเธอริน คลาร์ก อธิบายว่าเวลาไม่มีเส้นแบ่งของ ยุคสมัย นักประวัติศาสตร์เป็นผู้แบ่งยุคสมัยด้วยการพิจารณาช่วงเวลาที่มีความเหมือน และความแตกต่างเป็น ยุคสมัยต่าง ๆ (แคทเธอริน คลาร์ก, 2551: 12 - 27)

การศึกษางานวิจัยที่มีความเกี่ยวข้องต่อการวิจัยครั้งนี้ทำให้เห็นว่าภาคอีสานเป็นพื้นที่ซึ่งมีความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองสูง และในความเปลี่ยนแปลงนั้นได้ส่งผลต่อวิถีชีวิตผู้คนเป็นอย่างมาก เช่น งานวิจัย เรื่องสยามกับการปกครองหัวเมืองฝั่งขวาแม่น้ำโขงพุทธศักราช 2318-2441 ของปริญญา รสจันทร์ ผล การวิจัย พบว่าหัวเมืองฝั่งขวาแม่น้ำโขง เกิดจากความขัดแย้งของราชสำนักล้านช้างเวียงจันทน์จึงเกิดการอพยพเข้ามาตั้ง ถิ่นฐานในดิน แดนอีสาน จากนั้นหัวเมืองเหล่านี้เกิดความเปลี่ยนแปลงจากผู้ปกครองพื้นเมืองเป็นผู้ปกครอง จากสยามซึ่งเปลี่ยนชาวลาวให้กลายเป็นไทยในที่สุด (ปริญญา รสจันทร์, 2567 : 1-7)

การปรับตัวตามความเปลี่ยนแปลงคือหนทางในการแก้ไขปัญหาของคนในท้องถิ่น เช่นงานวิจัยเรื่อง พื้นที่ทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมบ้านอาฮี ตำบลอาฮี อำเภอท่าลี่ จังหวัดเลย กับแนวทางการจัดการท่องเที่ยวชุมชนสู่ความยั่งยืน โดยไทยโรจน์ พวงมณี งานวิจัยนี้ทำให้เห็นถึงการปรับตัวของชุมชนชายแดนจาก ชุมชนเกษตรกรรมสู่การเป็นชุมชนการท่องเที่ยว โดยใช้ทุนทางประวัติศาสตร์และทุนทางวัฒนธรรม เพื่อสร้างความยั่งยืนแก่ชุมชน (ไทยโรจน์ พวงมณี, 2567 : 95-120)

การเชิดชูรักษาอัตลักษณ์ของท้องถิ่น คือกลยุทธ์สำคัญประการหนึ่งที่จะสร้างพลังให้ชุมชนท่ามกลาง ความเปลี่ยนแปลง ดังงานวิจัยเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นและการอนุรักษ์ประเพณีการเหยาของชาวภูไท ของ รัชนิกร ไวกล้ำ นำเสนอเกี่ยวกับการรักษาอัตลักษณ์ของชุมชนผ่านการประกอบพิธีเหยาเพื่อกระตุ้นให้เห็น ความสำคัญของพิธีกรรมในฐานะมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนแทนความหมายเดิมที่เป็นการรักษาความ เจ็บป่วย (รัชนิกร ไวกล้ำ, 2562 : 53-68)

เมื่อนำองค์ความรู้จากการศึกษาแนวคิดทางด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมา พิจารณาพัฒนาการความเปลี่ยนแปลงของชุมชนบ่อพันขัน จึงเกิดคำถามสำคัญว่าท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง ตามมิติเวลาช่วงต่าง ๆ ชาวบ่อพันขันมีรูปแบบชีวิตและกลวิธีในการรับมือกับความเปลี่ยนแปลงเหล่านั้น อย่างไม่ อย่างไร ซึ่งคำตอบของการศึกษานี้ นอกจากจะเป็นการสร้างองค์ความรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในพื้นที่ซึ่ง ทำการศึกษาแล้ว ยังช่วยเพิ่มพูนความรู้เกี่ยวกับวิถีการที่ชุมชนชนบทไทยเผชิญกับความท้าทายในอดีต และ วิถีการที่พวกเขาปรับตัวเพื่อให้สามารถรักษาวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของตนเอาไว้ได้

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพชุมชนบ่อพันขันก่อนการสร้างอ่างเก็บน้ำ พุทธศักราช 2490 - 2524
2. เพื่อศึกษาผลกระทบจากการสร้างอ่างเก็บน้ำบ่อพันขัน พุทธศักราช 2524 - 2539
3. เพื่อศึกษาวิธีการฟื้นฟูชุมชนบ่อพันขัน พุทธศักราช 2539 - 2567

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยนี้ ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เพื่อศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับการปรับตัวของชุมชนบ่อพันขันในช่วงเวลาที่กำหนด โดยจะมีขั้นตอนการวิจัยดังนี้

1. กลุ่มเป้าหมายในการวิจัย ได้แก่ ผู้อาศัยอยู่ในบ่อพันขันที่มีอายุ 70 ปีขึ้นไป จำนวน 5 คน และผู้มีอายุระหว่าง 30 - 70 ปี จำนวน 7 คน

2. เครื่องมือในการวิจัย ได้แก่ แบบบันทึกข้อมูล แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth Interview) โดยมีกระบวนการสร้าง และตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือประกอบด้วย 1) การกำหนดคำถามวิจัยที่เฉพาะเจาะจงและตรงประเด็นกับวัตถุประสงค์การวิจัย 2) การออกแบบเครื่องมือการวิจัย ประกอบด้วย การสร้างแบบฟอร์มบันทึกข้อมูล และกำหนดหัวข้อและคำถามที่ต้องการในแบบสัมภาษณ์เชิงลึก 3) ทดลองใช้เครื่องมือ 4) ปรับปรุงเครื่องมือจากผลการทดสอบ 5) ตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือด้วยการหาความสอดคล้องภายใน 6) หาความเที่ยงตรงของเนื้อหาโดยผู้เชี่ยวชาญ 3 ท่าน 6) การปรับปรุงเครื่องมือก่อนใช้

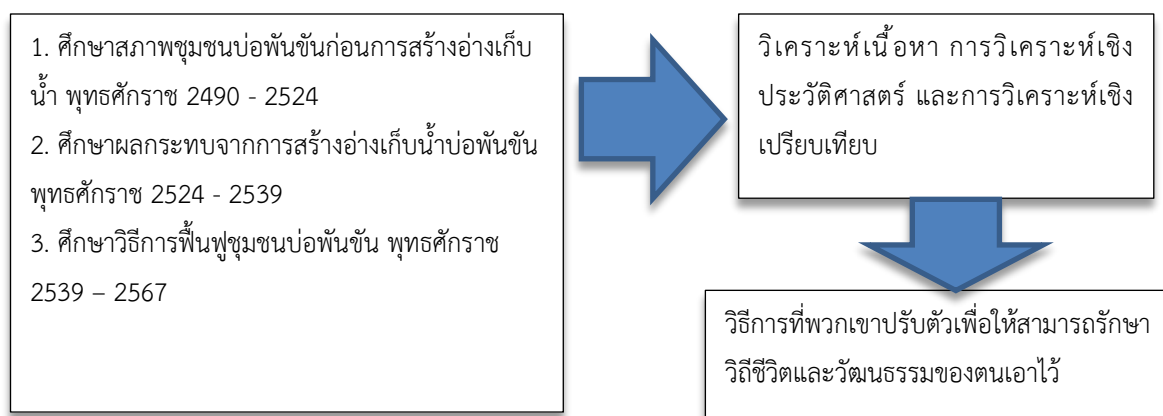
3. การเก็บรวบรวมข้อมูล ประกอบด้วย 1) ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) ซึ่งเป็นข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกจากกลุ่มเป้าหมาย 2) ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary data) เป็นข้อมูลที่ได้จากเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

4. การวิเคราะห์ข้อมูล เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยนำข้อมูลที่รวบรวมจากข้อมูลปฐมภูมิ และข้อมูลทุติยภูมิ มาทำการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ด้วยการวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ (Historical Analysis)

5. การสรุปผลและการนำเสนอ สรุปผลการวิเคราะห์และหาข้อสรุปที่ชัดเจนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของชุมชนบ่อพันขัน การนำเสนอผลการวิจัยด้วยการเขียนรายงานการวิจัยที่ครอบคลุมและชัดเจน

กรอบแนวคิดในการวิจัย

การวิจัยนี้ใช้กรอบแนวคิดที่ครอบคลุมหลายมิติ เพื่อเข้าใจการปรับตัวของชุมชนบ่อพันขันในช่วงเวลาที่กำหนด โดยกรอบแนวคิดการวิจัยนี้จะรวมถึงการวิเคราะห์ปัจจัยที่มีผลต่อการปรับตัวของชุมชนในเชิงประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ดังนี้

แผนภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

ภาพที่ 2 ตูบตัมเกลือก่อนมีการสร้างอ่างเก็บน้ำบ่อพันขัน

ภาพที่ 3 ส่างครกแหล่งน้ำจืดท่ามกลางความเค็มของบ่อพันขัน

ผลการวิจัย

พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนบ่อพันขัน 2490 - 2567 มีวัตถุประสงค์การวิจัย ประกอบด้วย 1) เพื่อศึกษาสภาพชุมชนบ่อพันขันก่อนการสร้างอ่างเก็บน้ำ พุทธศักราช 2490 - 2524 2) เพื่อศึกษาผลกระทบจากการสร้างอ่างเก็บน้ำบ่อพันขัน พุทธศักราช 2524 - 2539 3) เพื่อศึกษาวิธีการฟื้นฟูชุมชนบ่อพันขัน พุทธศักราช 2539 - 2567 มีผลการวิจัย ดังนี้

1. สภาพชุมชนบ่อพันขันก่อนการสร้างอ่างเก็บน้ำ พุทธศักราช 2490 - 2524

บ่อพันขัน มีความสำคัญในฐานะแหล่งผลิตเกลือของทุ่งกุลาร้องไห้มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ราว 2,500 ปีที่ผ่านมา และมีพัฒนาการสืบเนื่องมาจนถึงสมัยวัฒนธรรมเจนละซึ่งพบจารึกสำคัญคือจารึกจิตรเสน ที่บริเวณดอนชุมเงินที่อยู่ในพื้นที่เดียวกัน และมีความสัมพันธ์กับเมืองโบราณจำปาขันในวัฒนธรรมทวารวดีที่ปรากฏชุมชนคูน้ำคันดิน และมีพระธาตุบ่อพันขันอันเป็นศาสนสถานสำคัญที่มีหลักฐานพัฒนาการต่อเนื่องตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12-17 ก่อนจะรกร้างร้างโรยจนถึงพุทธศตวรรษที่ 23 จึงปรากฏการตั้งถิ่นฐานของผู้คนในวัฒนธรรมล้านช้างเมื่อจารแก้วนำพาไพร่พลจากนครจำปาสักเข้ามาตั้งเมืองทุ่งในราวพุทธศักราช 2256 เกลือบ่อพันขันจึงกลายเป็นทรัพยากรสำคัญในการหล่อเลี้ยงแผ่นดิน และผู้คนอีกครั้งจนเมืองทุ่งกลายเป็น

เมืองสุวรรณภูมิ และกลายเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดร้อยเอ็ดเมื่อราวพุทธศักราช 2450 (ปริณุ รสจันทร์. 2567 : 63 - 74)

ช่วงเวลาก่อนการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำบ่อพันขัน ชีวิตของผู้คนในพื้นที่แห่งนี้ต่างต้องดิ้นรนปรับตัวไปตามแรงผลักดันจากดินฟ้าอากาศเป็นหลัก ในการเอาตัวรอดและสืบเผ่าพันธุ์ของชาวบ่อพันขันคือสนามแห่งความท้าทายที่น่าเหนื่อยหน่าย แค่เพียงการหาอยู่หากินที่เป็นการตอบสนองความต้องการพื้นฐานยังจำเป็นต้องใช้ทักษะประสบการณ์ตลอดจนกำลังใจอย่างหนักหน่วงเพื่อปรับตัวตามฤดูกาลที่เป็นไปด้วยความไม่แน่นอน

ชุมชนที่ข้าวเป็นอาหารหลัก ความพอดีของน้ำไม่ท่วมไม่แล้งถือเป็นโอกาสของชีวิตที่จะได้ข้าวมากจนเหลือกินพอขาย แต่หากเกิดน้ำท่วมฝนแล้งขึ้นจนทำไม่ได้ข้าว การทำเกลือในหน้าแล้งจะกลายเป็นโอกาสในการประกันความอยู่รอดของครัวเรือนในรอบปีนั้นด้วยการนำไปขายหรือแลกเปลี่ยนกับข้าว ซึ่งข้าวมีมากในหมู่บ้านลุ่มแม่น้ำชี ส่วนการค้าขายเกลือนั้นอาจมีพ่อค้าชาวจีนจากลุ่มแม่น้ำมูลเข้ามาซื้อขาย นอกจากนี้เกลือบางส่วนถูกหาบคอนเข้าไปเร่ขายยังเมืองสุวรรณภูมิในราคา 2 - 3 บาท ต่อหมื่น หรือราว 12 กิโลกรัม ดังที่ตาโฮม สุทธิสน ผู้เกิดในพุทธศักราช 2491 ได้เล่าย้อนความหลังเมื่อครั้งยังเด็กว่า

“...สมัยก่อนลำบากหลาย ลำบากที่สุดคือการหาอยู่หากินให้พอปากพอท้องสำคัญที่สุดคือต้องมีข้าวกิน ข้าวดีน้ำปลาดีคือปีนั้นอยู่รอดถ้าน้ำไม่ดีท่วมหรือแล้งต้องได้เกลือไปแลกไปขายไปหาข้าวกำบ้านทางชี มีเกลือจึงเป็นสิ่งที่ดีเพราะว่าไผะอยากได้ ยามเอาเกลือไปแลกไปขายต้องไปด้วยกันเพราะย่านผู้ร้ายอำยโขมยไผ่ขายเกลือหมดแล้วจะต้องไปนำกันกลับนำกัน ปีใดได้ข้าวดีมีเงินจากน้ำมูลเข้ามาซื้อมาแลกเกลือ ชุมแม่หญิงหาบเกลือไปขายสุวรรณภูมิเป็นกลุ่ม 2 - 3 คน ขายเกลือหมื่นละ 2 - 3 บาท ได้มาแล้วจะยกเมื่อบ้านนำกัน...” (โฮม สุทธิสน, การสื่อสารส่วนบุคคล, 23 มีนาคม 2567)

นอกจากเกลือจะเป็นที่มาของข้าวและเงินแล้ว ยังมีความสำคัญต่อชาวบ่อพันขันในด้านอื่น ๆ อีกไม่น้อย เช่น เป็นอาหารโดยการโรยกินกับข้าวเหนียวร้อน ๆ นอกจากอิมท้องแล้วยังเป็นอาหารสำหรับยามเจ็บป่วยและคนอยู่ไฟหลังคลอด ทั้งยังเป็นเครื่องถนอมอาหารโดยเฉพาะการทำปลาแดก และส้มปลา ด้วยเหตุนี้เกลือจึงเป็นดังหลักประกันความอยู่รอดของชีวิต ดังที่ตาทองคุณ ดงเย็น ที่เกิดในพุทธศักราช 2496 กล่าวว่า

“...ถ้ามีเกลือกะบ่ย่านอดตาย เอาไปหาข้าวกะได้ เอาไปหาเงินหาค่ากะได้ ยามหิวโซ่กินกับข้าวกะได้ ชุมเจ็บชุมแม่ลูกอ่อนกะต้องกิน เกลือเอาไปเอ็ดปลาแดกเอ็ดส้มปลากินกะได้ บ้านเฮาเอ็ดเกลือได้กะดีกว่าบ้านเพิ่นที่เอ็ดบได้ บ้านเพิ่นต้องเอาบักพรวัว หัวหอม ยาสูบมาแลกเกลือ เจ็ญมาจากราชไศลเอาเรือมาขายของมาซื้อเกลือ มีนายฮ้อยเกวียนจากท่าตูมมาซื้อมาแลกเกลือทุกปี...” (ทองคุณ ดงเย็น, การสื่อสารส่วนบุคคล, 23 มีนาคม 2567)

บ่อพันขันแต่เดิมนั้นเป็นแอ่งหินขนาดใหญ่ เป็นทางผ่านของน้ำจากลำปลาเค้า ในคราวหน้าน้ำจะเอ่อท่วมแอ่งหินและแทรกซึมลงไปละลายหินเกลือที่อยู่ใต้ดินขึ้นมา เมื่อถึงยามหน้าแล้งน้ำเหล่านั้นได้ระเหยหายไป

ทั้งความเค็มเป็นเกลือสีขาวระยิบระยับไว้ทั่วที่ราบที่มีขนาดความยาวราว 2 กิโลเมตร และกว้างราว 200 เมตร การผลิตเกลือจึงต้องอยู่ภายใต้ดินฟ้าอากาศที่เหมาะสมไม่ต่างกับการเพาะปลูกข้าว ถ้าฤดูฝนน้ำน้อยเกินไปอาจละลายหินเกลือได้ไม่มาก หรือหากน้ำไม่ลดตามเวลาที่เหมาะสม หรือเรียกว่า *น้ำบโบก* ห้วงเวลาในการผลิตเกลืออาจมีน้อยกว่าปกติจนได้เกลือไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วย

ด้วยเหตุนี้ การผลิตเกลือจึงเป็นความริบเร่งภายใต้ความผันผวนของธรรมชาติ เมื่อถึงหน้าแล้งชาวบ่อพันขันจะพากันลงมาตั้งเพิงพักที่เรียกว่าตุบต้มเกลือตามเนินของหมู่บ้านของตนกันอย่างหนาแน่น บ้างหอบลูกจูงหลานบ้างมากับกองเกวียนเป็นแถว มีทั้งผู้เฒ่าและหนุ่มสาวหน้าใหม่ที่อาศัยติดตามผู้อาวุโสเพื่อฝึกหัดการต้มเกลือ และกลายเป็นผู้เชี่ยวชาญในอนาคต ช่วงเวลาแห่งการผลิตเกลือจึงกลายเป็นช่วงเวลาที่ยาวนานมีความคึกคักและมีชีวิตชีวาวิ่งไปด้วยเสียงหัวเราะหยอกเย้า เสียงคำทอ และการเกี้ยวพาราสีของหนุ่มสาวจากหลายถิ่น

ความสันติของชาวบ่อพันขันมาจากความเคารพนับถือเจ้าปู่ผ่านภูวงศ์ที่เป็นอารักษ์รักษาบ่อเกลือในกลุ่มลำน้ำเสียว ก่อนจะต้มเกลือในเดือน 3 และหลังต้มเกลือในเดือน 6 นอกจากนี้ยังต้องแข่งเรือถวายในเดือน 11 ทุกคนที่มาต้มเกลือต้องให้ความเคารพและปฏิบัติตามข้อห้ามตามที่นางเทียมและชะจ๋ากกล่าวไว้ ดังที่ตาประมวล มาหินกอง ที่เกิดในพุทธศักราช 2498 เล่าว่า

“...ยามน้ำบโบกแล้วคนจะพากันมาบ่อพันขันกันหลายมีเกวียนมาเป็นสาย มาต้มเกลือโนนไผ่โนนมัน บ้านใดเคยต้มโนนไหนกะต้มโนนเก่า คนบ่เคยมาอยากต้มกะนำคนเคยต้มมา สมัยก่อนนั้นคนหลายยามแลงมาหาหย่างนำตุบหาเล่นสาว คนหลายบ้านอยู่ใกล้กันได้เพราะเคารพเจ้าปู่ผ่านเพิ่นเป็นผีใหญ่ที่สุดที่รักษาบ่อเกลือแต่ละปีจะต้องไหว้ยามเดือน 3 กับเดือน 6 คนต้มเกลือทั้งหมดต้องไปไหว้น้ำกัน ของไหว้กะแล้วแต่ปีตามนางเทียมตามชะจ๋ากเพิ่นว่า...” (ประมวล มาหินกอง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 23 มีนาคม 2567)

เกลือมีความสำคัญแต่การผลิตเกลือไม่ใช่เรื่องง่าย ดังที่ยายดารา ทองปัญญา อดีตนางเทียม และคนต้มเกลือแห่งบ่อพันขัน ผู้เกิดในพุทธศักราช 2493 เล่าถึงการทำเกลือว่ามีกรรมวิธีที่ซับซ้อน ต้องใช้แรงงานความร่วมมือจากผู้คนในชุมชน และทรัพยากรเป็นจำนวนมาก หลังจากการเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว ครอบครัวของคนต้มเกลือจะเริ่มสะสมยางบง เพื่อเอามาياهลุมน้ำเค็มและทำลานตากเกลือ จากนั้นคือการตักน้ำจากบ่อน้ำจืดที่เรียกว่า*สว่างครก* มาเตรียมไว้ แล้วจึงรวบรวบสะเก็ดเกลือด้วยการกวาดดินที่เรียกว่า*ชี้ทา*ไว้เป็นกองแล้วนำดินเหล่านั้นลงไว้ที่รางไม้แล้วตักน้ำราดรดลงไปให้น้ำพาความเค็มลงไปสู่หลุมบงเบื้องล่าง วัดความเค็มด้วยการโยนครึ่งเผาไฟลงไปถ้าครึ่งลอยแสดงว่าเค็มพอต้มได้ (ดารา ทองปัญญา, การสื่อสารส่วนบุคคล, 7 มีนาคม 2567)

นอกจากข้าวและเกลือแล้ว ปลายังเป็นทรัพยากรสำคัญในการดำรงชีวิตของชาวบ่อพันขัน ดังที่พระอาจารย์ขาว คุดตมโม ผู้เกิดในพุทธศักราช 2516 กล่าวไว้ว่า สมัยก่อนยากลำบากเรื่องหาอยู่หากินต้องอาศัยความรู้เรื่องธรรมชาติรอบตัว และการสั่งสอนวิธีหาอาหารจากผู้ใหญ่ และทุกครัวเรือนต้องมีปลาร้าปลาต้มเพื่อเก็บไว้กินให้พออิ่มทั้งครอบครัว ในสมัยเป็นเด็กพระอาจารย์ขาวจำได้ถึงวิธีการหาอยู่หากินที่น่าสนใจนั่นคือการทำนาแบบที่เรียกว่านาเอียด คือการขังน้ำไว้เพื่อละลายความเค็มก่อนทำนา และการหาปลาแบบที่เรียกว่าแงงฮอย นั่นคือการข่มมองปลาตามแอ่งน้ำข้างเมื่อยามน้ำลด เมื่อเห็นร่องรอยของปลาจึงใช้ฉมวกปักหรือใช้สวิงคลุมปลาไว้ นับเป็นประสบการณ์ในการหาอาหารอย่างน่าสนใจ (พระอาจารย์ขาว คุดตมโม, การสื่อสารส่วนบุคคล, 2 กุมภาพันธ์ 2567)

อย่างไรก็ดี ข้าว ปลา เกลือเป็นเพียงหน้าฉากแห่งการอยู่รอดของชาวบ่อพันขัน สิ่งที่อยู่เบื้องหลังและเป็นพลังในการต่อสู้กับสภาพธรรมชาติคือความช่วยเหลือร่วมมือกันของคนในชุมชน ทั้งในการพึ่งพาอาศัยกันในแต่ละวัน ไปจนถึงการผลิตข้าวและเกลือ ตลอดจนการเคลื่อนย้ายทรัพยากรนำเกลือไปแลกไปขาย ล้วนแล้วแต่ต้องอาศัยการพึ่งพาอาศัยกันทั้งสิ้นดังที่ยายดารา ทองปัญญา กล่าวว่า

“...สมัยก่อนอาศัยพึ่งพากัน เอ็ดนาเอ็ดเกลือเอ็ดเอ็ดเงินเดียวไปได้ ยามเจ็บยามเป็นมาต้องช่วยกัน ยายต้มเกลือตั้งแต่สาวจนเฒ่ามีลูก 11 คน ลูกสาวคนหนึ่งออกคอบเกลือเลยตั้งชื่อว่าบ่อ กะได้ไต่บ้านเดียวกันมาช่วยกัน หรือยามเอาเกลือหาไปขายก็ต้องไปนำกันแนวย่านผู้รัยอ้ายขโมย คนบ้านเฮาสมัยก่อนเป็นผู้ใหญ่เป็นเด็กน้อย เชื่อผู้เฒ่าเฟิ่นพาสร้างพาแปง...” (ดารา ทองปัญญา, การสื่อสารส่วนบุคคล, 7 มีนาคม 2567)

2. ผลกระทบจากการสร้างอ่างเก็บน้ำบ่อพันขัน พุทธศักราช 2524 – 2539

พุทธศักราช 2524 เกิดเหตุการณ์สำคัญที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นเหตุการณ์ที่เปลี่ยนแปลงชีวิตของชาวบ่อพันขันไปตลอดกาลนั่นคือการสร้างอ่างเก็บน้ำบ่อพันขันขึ้น การผลิตเกลือในหน้าแล้งจึงไม่อาจดำเนินต่อไปได้ เท่ากับว่าชาวบ่อพันขันขาดเกลือซึ่งเป็นทรัพยากรสำคัญอย่างหนึ่ง ผู้คนในชุมชนรอบบ่อพันขัน จึงต้องปรับเปลี่ยนตนเองจากการต้มเกลือ และการทำนาเพื่อยังชีพ สู่อการทำนาเพื่อขายข้าว และการจับสัตว์น้ำเพื่อขาย บางคนเปลี่ยนเป็นแรงงานรับจ้าง บางคนเดินทางไปทำงานยังต่างถิ่นทดแทนรูปแบบวิถีชีวิตแบบเดิม อย่างไรก็ตาม ยังมีบางครัวเรือนที่คงการต้มเกลือแบบเดิมหลงเหลืออยู่บ้างที่บ่อน้อยริมลำน้ำเสียว เช่นที่บ่อน้อยและบ่อหัวคน แต่เกลือที่ผลิตจากที่นี่มีปริมาณน้อยสามารถใช้ในครัวเรือน และชุมชนเท่านั้น ไม่อาจเทียบได้กับเกลือบ่อพันขันเมื่อครั้งอดีตที่มากจนเหลือกินเหลือใช้พอได้ค้าขายแลกเปลี่ยนอย่างกว้างไกล

ความเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิประเทศ คือสิ่งแรกที่เกิดขึ้นในบ่อพันขันเมื่อเกิดแหล่งน้ำขนาดใหญ่ที่มีน้ำขังตลอดปี แบ่งผู้คนที่เคยข้ามไปข้ามมาอย่างใกล้ชิดให้กลายเป็นสองฟากฝั่งที่ไปมายากลำบาก เนินต้มเกลือหลายแห่งกลายเป็นเกาะรกร้าง เมื่อผู้คนไม่ค่อยผ่านเข้ามาในพื้นที่จึงมีเรื่องเล่าลือถึงภูตผีปีศาจที่น่าหวาดกลัว เนินบางแห่งถูกบุกรุกจับจองกลายเป็นแปลงปลูกต้นหม่อน และไผ่ยาสูบ (พระอาจารย์ขาว คุดตมโม, การสื่อสารส่วนบุคคล, 7 มีนาคม 2567)

อำนาจรัฐ และอำนาจทุนส่งผลให้ชาวบ่อนขันต้องปรับเปลี่ยนจากการผลิตเพื่อยังชีพสู่การผลิตเพื่อค้าขาย พันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์เศรษฐกิจ อาทิ ข้าว มัน ปอ ถูกนำเข้ามาเพื่อเชื่อมโยงชุมชนกับตลาดโลก การปลูกข้าวเจ้าเพื่อขายได้ยึดครองแปลงนาข้าวเหนียวเพื่อการบริโภค หลายครัวเรือนจึงปลูกขายข้าวเจ้าเพื่อซื้อข้าวเหนียวกิน

การส่งเสริมการเกษตรกรรมเพื่อการค้า ส่งผลดีต่อผู้มีที่ดินขนาดใหญ่ สำหรับคนที่มีที่ดินทำกินน้อยได้ใช้ฤดูที่ว่างจากงานนาเพื่อเดินทางออกไปทำงานรับจ้างต่างถิ่น เช่น ไปแบกข้าวที่สุวรรณภูมิ ไปรับจ้างตัดอ้อย ไปขับรถรับจ้าง ไปทำงานเป็นแม่บ้าน เป็นแม่ค้าขายอาหาร และไปเป็นแรงงานก่อสร้างเป็นต้น แม้แต่เจ้าปู่ผ่านวงศ์ที่เคยเป็นอารักษารักษาบ่อเกลือมีความเชื่อการไหว้เพื่อขอสิ่งที่ดีให้แก่ชุมชนยังกลายเป็นผู้ให้โชคลาภขอความสมหวังในเรื่องส่วนตัว (ประมวล มาหิณกอง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 23 มีนาคม 2567)

ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ส่งผลให้ความเป็นชุมชนบ่อนขันเริ่มจืดจางลง ผู้คนมากมายที่เคยกราบไหว้เลี้ยงบ่อนขันด้วยกันเมื่อครั้งยังผลิตเกลือได้ต่างหลั่งไหลออกไปทำงานอื่น ๆ หลงเหลือเพียงคนเฒ่าคนแก่ที่ยังคงเลี้ยงบ่อนขันตามหน้าที่แห่งความศรัทธาที่มีมาตั้งแต่จำความได้ สิ่งเหล่านี้คือความเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่มาพร้อมกับการพัฒนา เมื่อหมู่บ้านมีถนนที่ดีขึ้นต้นทุนค่าใช้จ่ายของชาวบ้านจึงมากขึ้น ไฟฟ้า และน้ำประปา ค่ารักษาสุขภาพ ตลอดจนการศึกษาของลูกหลานล้วนมีราคาทั้งสิ้น ดังความว่า

“...เฮ็ดเกลือบได้ผู้บ่าวผู้สาวกะลงไปหาเฮ็ดงานกรุงเทพฯ ไปหม่อมมันได้เงิน อยู่บ้านเฮาหาเงินยาก เขาก็เอาลูกฝากไว้กับพ่อแม่ พวกกันไปทำงานรับจ้าง ไปขับรถ ไปเป็นแม่บ้าน เป็นแม่ค้า ทำงานก่อสร้าง ค่าใช้จ่ายหลายค่าไฟค่าน้ำค่ายาผู้เฒ่าลูกเรียนหนังสือ เฮ็ดนาบ่พอได้มัมปีมันมีค่าพันธุ์ค่ายาค่ายุบใส่กะบ่ได้มันบ่งาม บ่อนขันกะเหลือแต่ผู้เฒ่ากับเด็กน้อยไปไหว้ไปเลี้ยง จากคนหลาย ๆ เหลือคนน้อยลง มาเลี้ยงปีละ 2 - 3 เพื่อ เด็กน้อยคาโรงเรียนบ่ค่อยได้ไปกะเลยบ่รู้จักกัน ลังเพื่อผู้เฒ่ากะยากแนวอื่นเลยบ่ได้มา บ่คือตอนเฮ็ดเกลือคนอยู่บ่อ (บ่อนขัน) หลายยามมาไหว้เลยเป็นงานใหญ่ทุกปี...” (ทองคุณ ดงเย็น, การสื่อสารส่วนบุคคล, 23 มีนาคม 2567)

อาจกล่าวได้ว่าความเปลี่ยนแปลงจากการเปลี่ยนพื้นที่บ่อนขันให้กลายเป็นอ่างเก็บน้ำนั้น ไม่เพียงแต่เปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมให้ผิดแปลกออกไป หากแต่ยังเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของผู้คนให้ต้องดิ้นรนปรับตัวในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อความอยู่รอดของตนเองและครอบครัว พลังแห่งรัฐและทุนนิยมที่เชื่อมโยงท้องถิ่นเข้ากับโลกส่งผลให้ต้นทุนชีวิตมีราคาสูงขึ้น เป็นสิ่งที่บีบคั้นให้หนุ่มสาวเดินทางจากหมู่บ้านไปหาเงินยังต่างถิ่น และด้วยความเปลี่ยนแปลงจากการพัฒนานี้เองที่ทำให้ตาข่ายแห่งการพึ่งพาอาศัยเพื่อเอาตัวรอดร่วมกันไม่อาจจับมือได้ด้วยเหตุนี้ ยุคสมัยแห่งการสูญสลายของชุมชนบ่อนขันจึงมิได้เป็นเพียงการสูญหายของการผลิตเกลือเท่านั้น หากแต่ยังเป็นการล่มสลายของเครือข่ายผู้คนที่เคยพึ่งพาอาศัยทำมาหากินด้วยกันโดยมีบ่อนขันและเจ้าปู่ผ่านเป็นศูนย์กลาง

3. การฟื้นฟูชุมชนบ่อพันขัน พุทธศักราช 2539 – 2567

ความเปลี่ยนแปลงของชุมชนบ่อพันขันเกิดขึ้นอีกครั้ง เมื่อพุทธศักราช 2539 เมื่อพระอาจารย์ขาว คุณุตตมโม พร้อมด้วยชาวบ้านจำนวนหนึ่ง ต้องการให้บ่อพันขันพ้นจากการเป็นพื้นที่รกร้างและกลับมามีความสำคัญต่อผู้คนในท้องถิ่นอีกครั้ง จึงมีดำริที่จะสร้างวัดเกาะบ่อพันขันรัตนโสภณขึ้นที่เกาะกลางน้ำที่แต่เดิมเรียกว่าโนนมะค่า เพื่อให้เป็นศูนย์กลางในการฟื้นฟูชุมชนบ่อพันขันให้กลับคืนอีกครั้ง

ช่วงเวลาที่เริ่มดำเนินการสร้างวัดนี้เกิดขึ้นในช่วงวิกฤตต้มยำกุ้งในทศวรรษ 2540 ทำให้ชาวบ่อพันขันหลายครอบครัวตัดสินใจใช้ชีวิตที่บ้านเกิดโดยนำทักษะและความเชี่ยวชาญที่ได้รับมาจากเมืองมาใช้ในการทำเลี้ยงชีพ ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของชุมชนบ่อพันขันอย่างรวดเร็ว หลายคนเริ่มทำงานเป็นผู้รับเหมารายย่อย พ่อค้าคนกลาง นักเกษตรทฤษฎีใหม่ ร้านซ่อมมือถือ ร้านคอมพิวเตอร์ และมีการขายสินค้าและบริการแปลกใหม่ในชุมชน ทั้งยังเป็นช่วงเวลาที่ยาบ้าแพร่กระจายในหลายพื้นที่ ทำให้จำเป็นต้องใช้พลังของชุมชนในการจัดการปัญหานี้ด้วย ดังความว่า

“...เดี๋ยวนี้บ้านเขาเปลี่ยนไปหลายคนกลับมาจากกรุงเทพ ฯ มาค้าขายลงทุนอยู่บ้าน บางคนปลูกพืชผักปลอดสารพิษ บางคนเลี้ยงไก่ เลี้ยงปลาขายได้หลาย แนวบดึกะมียาบ้า มีการพนัน ต้องเบี่ยงลูกเบี่ยงหลานช่วยกัน แต่เด็กน้อยทุกมือนี้ออกยากเพราะคนบ่ได้อาศัยพึ่งพากันคือเก่า กลายเป็นอยู่ไผ่อยู่มันเลยบอกกันยาก...” (ดารา ทองปัญญา, การสื่อสารส่วนบุคคล, 7 มีนาคม 2567)

วัดเกาะบ่อพันขันรัตนโสภณกลายเป็นศูนย์กลางการฟื้นฟูชุมชนบ่อพันขัน ผ่านกิจกรรมที่พระอาจารย์ขาวคิดค้นขึ้นเพื่อสร้างการช่วยเหลือพึ่งพาของผู้คนที่เคยจิตจางลงให้กลับคืนมาอีกครั้ง เช่น การสืบสานพิธีกรรมที่เกี่ยวกับเจ้าปู่ผ่านภูวงษ์ การรักษาแหล่งน้ำผุดบ่อพันขันหรือที่เรียกว่าสา่งครก ให้คืนมาอีกครั้งหลังการจมหายลงไปใสายน้ำ

การสื่อสารเรื่องความสำคัญของบ่อพันขันในฐานะพื้นที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ถือเป็นกลยุทธ์อีกอย่างหนึ่งที่ชาวบ่อพันขันนำมาใช้อย่างได้ผล ด้วยเหตุนี้จึงมีหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมการท่องเที่ยวเข้ามาติดต่อประสานงานอยู่บ่อยครั้งจนชุมชนเห็นช่องทางโอกาสจากนโยบายของภาครัฐ จนจังหวัดร้อยเอ็ดได้มีการจัดงบประมาณในการพัฒนาพื้นที่รอบวัดและศาลเจ้าปู่ให้สวยงามยิ่งขึ้น การร่วมมือระหว่างชุมชนและหน่วยงานภาครัฐที่มีวัดเป็นศูนย์กลางทำให้บ่อพันขันกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีความน่าสนใจ มีกลุ่มแม่ค้าเข้ามาจัดจำหน่ายอาหารและของที่ระลึก เช่น บายศรี มาลัย หมากพลูบุหรี และมีแผงจำหน่ายลอตเตอรี่สำหรับผู้มาอธิษฐานขอโชคลาภ การกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวจึงส่งผลให้เกิดการสร้างงานสร้างรายได้ จนชุมชนบ่อพันขันสามารถคงอัตลักษณ์ของตนเองท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงได้ในที่สุด (พระอาจารย์ขาว คุณุตตมโม, การสื่อสารส่วนบุคคล, 23 มีนาคม 2567)

4. สรุปผลการวิจัย

จากผลการวิจัยทั้งหมดนี้ พบว่าชีวิตของชาวบ่อนขันเป็นการดิ้นรนอย่างยืดยุ่นเพื่อความอยู่รอด โดยปรับตัวตามพลังหลักสามประการ คือ พลังธรรมชาติ พลังจากรัฐ และพลังจากทุนนิยม ในยุคการผลิตเกลือ ก่อนปี 2524 ผู้คนพึ่งพาอาศัยกันเพื่อรับมือกับธรรมชาติ เมื่อสร้างอ่างเก็บน้ำ พลังจากรัฐและทุนนิยมทำให้หลายครัวเรือนต้องย้ายไปทำงานที่อื่น และในช่วงวิกฤตเศรษฐกิจปี 2540 ผู้คนกลับมาพึ่งพาพลังของท้องถิ่น และฟื้นฟูชุมชนผ่านความเชื่อและการช่วยเหลือกัน การปรับตัวของชาวบ่อนขันจึงเน้นความยืดหยุ่นและการสร้างพลังชุมชน

อภิปรายผลการวิจัย

ผลการวิจัยพบว่า ยุคคนต้มเกลือแห่งบ่อนขันพุทธศักราช 2490 - 2524 ซึ่งเกลือเป็นที่ต้องการของชุมชนต่าง ๆ เป็นอย่างยิ่งเพราะเป็นทรัพยากรสำคัญของสังคมแบบผลิตเพื่อยังชีพ ผลการวิจัยนี้สอดคล้องกับ ศรีศักร วัลลิโภดม ที่อธิบายว่าสภาพแวดล้อมมีความเชื่อมโยงกับชีวิตและวัฒนธรรมของมนุษย์ ซึ่งเมื่อสภาพธรรมชาติเปลี่ยนแปลงไปย่อมส่งผลถึงวัฒนธรรม และวิถีชีวิตของผู้คนที่ต้องปรับตัวตามไปด้วย (ศรีศักร วัลลิโภดม, วัลย์ลักษณ์ ทรงศิริ. 2557 : 7-18)

ผลการวิจัยว่า ยุคแห่งการสูญสลายของชุมชนบ่อนขันพุทธศักราช 2524 - 2539 เป็นช่วงเวลาที่ชุมชนต้องเผชิญหน้ากับความเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากนโยบายรัฐที่เปลี่ยนพื้นที่การผลิตเกลือให้กลายเป็นอ่างเก็บน้ำเพื่อการเกษตรกรรม การพัฒนาส่งผลให้วิถีชีวิตของผู้คนต้องมีต้นทุนค่าใช้จ่ายมากขึ้นจึงเกิดคลื่นการเคลื่อนย้ายจากหมู่บ้านไปสู่เมืองใหญ่ ผลการวิจัยนี้สอดคล้องกับแคทเธอริน คลาร์ก ที่อธิบายว่าเวลาไม่มีเส้นแบ่งของยุคสมัย นักประวัติศาสตร์เป็นผู้แบ่งยุคสมัยด้วยการพิจารณาช่วงเวลาที่มีความเหมือน และความแตกต่างเป็นยุคสมัยต่าง ๆ ซึ่งเป็นแนวคิดสำคัญที่ผู้วิจัยต้องสร้างเวลาแห่งยุคสมัยอย่างชัดเจน (แคทเธอริน คลาร์ก, 2551: 12 - 27)

ผลการวิจัยว่า ยุคแห่งการฟื้นฟูบ่อนขันพุทธศักราช 2539 - 2567 นั้นผู้คนพยายามฟื้นฟูความเป็นชุมชนให้กลับคืนมาด้วยการฟื้นความศรัทธาในเจ้าปู่ผ่านที่เป็นอารักษ์ในพื้นที่ การศึกษานี้ชี้ให้เห็นถึงความสามารถในการปรับตัว และความยืดหยุ่นของชาวบ่อนขันในการเผชิญกับความท้าทายต่าง ๆ และสามารถคงอัตลักษณ์ของตนเองท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงจากปัจจัยต่าง ๆ นี้สอดคล้องกับทวีศิลป์ สืบวัฒนะ ที่อธิบายว่าภาพรวมของรูปแบบชีวิตของคนในท้องถิ่นนั้น เต็มไปด้วยกลยุทธ์และวิธีการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงที่ไม่หยุดนิ่ง (ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, 2554 : 109 - 117)

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเชิงวิชาการ การวิจัยเชิงลึกในด้านอื่น ๆ ควรมีการวิจัยเพิ่มเติมในด้านอื่น ๆ เช่น สุขภาพ การศึกษา และสภาพความเป็นอยู่ เพื่อให้เข้าใจและสามารถพัฒนาชุมชนบ่อพันขันได้อย่างครบวงจร
2. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย ควรมุ่งเน้นการพัฒนาให้บ่อพันขันเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และแหล่งเรียนรู้ด้านการผลิตเกลือสินเธาว์
3. ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ การส่งเสริมการตลาดและผลิตภัณฑ์ท้องถิ่น ควรมีการพัฒนาผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นเช่น เกลือและข้าว ให้มีคุณภาพและมีการตลาดที่ดีขึ้น โดยใช้เทคโนโลยีและนวัตกรรมในการผลิตและบรรจุภัณฑ์ เพื่อเพิ่มมูลค่าของผลิตภัณฑ์

เอกสารอ้างอิง

- แคทเธอริน คลาร์ก. (2551). การใช้เวลาแก่ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและชุมชน. ออกซ์ฟอร์ด: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ด.
- ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. (2554). แนวคิดและแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น. กรุงเทพมหานคร: อินทนิล.
- ไทยโรจน์ พวงมณี. (2024). พื้นที่ทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมบ้านอาฮี ตำบลอาฮีอำเภอดงหลวง จังหวัดเลย กับแนวทางการจัดการท่องเที่ยวชุมชนสู่ความยั่งยืน. วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา. 12 (1), 95-120.
- ปริญ รสจันทร์. (2567). บ่อพันขัน : มรดกจากบรรพกาล. ทางอีสาน. 12 (142), 63 – 74.
- ปริญ รสจันทร์. (2567). สยามกับการปกครองหัวเมืองฝั่งขวาแม่น้ำโขงพุทธศักราช 2318-2441. วารสารวิจัยและพัฒนาอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง. 3 (1), 1-7.
- รัชนิกร ไวกกล้า. (2562). ภูมิปัญญาท้องถิ่นและการอนุรักษ์ประเพณีผู้ไทย. วารสารการจัดการศิลปะ. 3 (1), 53-68
- ศรีศักร วลัยโกตม และ วลัยลักษณ์ ทรงศิริ. (2557). เรียนรู้จากแผนที่เพื่อรู้จักท้องถิ่น. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์.
- สีลาภรณ์ บัวสาย. (2547). พลังท้องถิ่น: บทสังเคราะห์งานวิจัยด้านชุมชน. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- อรรถจักร สัตตยานุรักษ์. (2559). ลืมตาอ้าปากจากชวาเข้าสู่ผู้ประกอบการ. กรุงเทพมหานคร: มติชน.